

PROFESSOR PO‘LAT SOLIYEV IJODIDA BUXORO TARIXI MASALALARI

*Nosirov Sherzod O‘ktam o‘g‘li,
Buxoro davlat universiteti, o‘qituvchi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarixchi olim, o‘zbek tarixchilarining ustози, birinchi tarix fanlari doktori Po‘lat Soliyevning Buxoro vohasi tarixi, xususan Buxoroda hukmronlik qilgan mang‘itlar davridagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, tashqi aloqalar shuningdek, savdo-sotiq munosabatlariga oid qadimgi manbalar asosida yoritilgan asarlari va ularning keyingi davrlarda o‘rganilgan asarlari va maqolalari qiyosiy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: mang‘it, “Inqilob”, kutubxona, sharqshunos, arxiv, Buxoro, Somoniylar.

ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ БУХАРЫ В ТРУДАХ ПРОФЕССОРА ПОЛАТА СОЛИЕВА

*Носиров Шерзод Уктам угли,
Бухарский государственный университет, преподаватель*

Аннотация: В данной статье история Бухарского оазиса Полата Солиева, историка, преподавателя узбекских историков, первого доктора исторических наук, в частности, политические, социально-экономические, внешние связи, а также торговые отношения в период Мангитов, правивших Бухарой, освещается на основе древних источников, анализируются сочинения и их произведения и статьи, изучаемые в более поздние периоды.

Ключевые слова: мангит, «Инкилоб», библиотека, востоковед, архив, Бухара, сомониты.

PROBLEMS OF THE HISTORY OF BUKHARA IN THE WORKS OF PROFESSOR POLAT SOLIEV

*Nosirov Sherzod Uktam ugli,
Bukhara State University, teacher*

Abstract: In this article, the history of the Bukhara oasis by Polat Soliev, a historian, teacher of Uzbek historians, the first doctor of historical sciences, in particular, political, socio-economic, foreign relations, as well as trade relations during the period of the Mangits who ruled Bukhara, is covered on the basis of ancient sources, analyzed writings and their works and articles studied in later periods.

Key words: mangit, «Inqilob», library, orientalist, archive, Bukhara, Somonites.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Tarix insoniyat bosib o‘tgan zalvorli yo‘lni qonuniyatli bir jarayon tarzida atroflicha o‘rganuvchi fan sifatida ijtimoiy fanlar (adabiyot, huquqshunoslik, falsafa va sotsiologiya) tizimida muhim o‘rin tutadi va keng xalq ommasini, ayniqsa yosh avlodni o‘z Vatani va xalqiga sadoqat ruhida tarbiyalash ishiga xizmat qiladi. Boshqacha qilib aytganda biz birinchi navbatda kimligimizni, xalqimizning o‘q tomiri qayerdaligini, uning shakllanish jarayoni qanday kechganligini bilishimiz zarur. Bu borada ko‘p yillik tarixiy va ilmiy izlanishlar orqali Buxoro vohasi tarixini tadqiq qilgan tarixchi olim Po‘lat Soliyev ilmiy ijodi maydonga keladi.

Olim izlanishlari samarasi o‘laroq dunyoga kelgan bir qator asarlar aynan Buxoro vohasini kengroq va chuqurroq mushohada etgan holda o‘rganish imkonini beradi. Olimning “Buxoro tarixi” (1923) hamda “Mang‘itlar davrida Buxoro o‘lkasi” (1925) asarlari aynan mana shunday asarlar sirasiga kiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / METHODS)

Buxoro tarixini o'rganish juda ham ko'plab ilmiy tahlillar va ilmiy asarlar bilan bog'liq. Buxorning ko'p yillik tarixi, xususan, amirlik davrida mang'itlar hukmronligi davrida Rossiya imperiyasi istilochi sifatida kirib kelgunga qadar bo'lgan davr tarixi Polat Soliyev asarlari va ularning tahlilida quyidagicha manbaviy tadqiqotlarga bo'linadi

1. Sovet davrida yaratilgan ilmiy tadqiqotlar.
3. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda nashr etilgan tadqiqotlar.
4. Xorijda yaratilgan tadqiqotlar.

TAHLIL VA NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ / ANALYSIS AND RESULTS)

Professor Po'lat Soliyevning Buxorodagi ijodi asosan O'rta Osiyodagi eng qiziqarli va kam o'rganilgan davrlardan biri o'tmishini o'rganishga bag'ishlanib, ana shu davrda uning "Buxoro tarixi" (1923) hamda "Mang'itlar davrida Buxoro o'lkasi" (1925) nomli asarlari chop etildi. Bu yerda taqdir unga har qanday tarixchi orzu qilishi mumkin bo'lgan ulkan sovg'a in'om etdi – Po'lat Soliyev Buxoro amirlarining boy kutubxonasi va arxivida birinchilar qatorida ishlash imkoniga ega bo'ldi. Keyinchalik unga Abdurauf Fitrat va Lutfulla Alyaviy bilan birgalikda bu arxiv va kutubxonani saralab, ilmiy tadqiqot institutiga topshirish uchun tayyorlash vazifasi yuklatiladi[1]. "Inqilob" jurnalining bir sonida bu qadimiy arxiv va kutubxonadagi saralash ishlari haqida hisobot ham chop etilgan.

1921–1922 yillarda Po'lat Soliyev arab va fors-tojik tillarida yozilgan, Buxoroda saqlangan asarlar ustida tadqiqotlar olib boradi. 1924-yil avgustida Buxor Xalq Maorif Nozirligi Po'lat Soliyevni Moskvaga, Buxoro Maorif uyiga o'qituvchi sifatida jo'natadi. 1924-yil oxiridan boshlab u SSSR xalqlari Markaziy nashriyotida ilmiy xodim, ayni paytda qizil professura institutida va Sverdlov nomli Kommunistik Universitetda tinglovchi ham edi.

1920-yil 2-sentyabrda Buxoroda amirlik tuzumi ag'darib tashlandi, 1920-yil 8-oktyabrda xalq vakillarining I Umumbuxoro qurultoyi Buxoro Xalq Sovet Respublikasi (BXSR) tuzilganligini e'lon qiladi. 1920-yil 11-noyabrda BXSR Maorif nozirligi "Buxoroda inqilob tarixi"ni nashr etish va uning mualliflarini tasdiqlash haqida qaror qabul qiladi. Bu mualliflar qatoridan Po'lat Soliyev, Sadridin Ayniyar ham joy olgan. 1922-yildan boshlab Po'lat Soliyev BXSR Maorif nozirligining Ilmiy kengashi raisi, ayni paytda o'qituvchilar institutida arab adabiyoti tarixi, arab tili nazariyasi va amaliyotidan dars berib, "Maorif" jurnalining muharriri sifatida ham ish olib boradi.

Po'lat Soliyev Buxorodagi ilmiy ijodi va ilmiy tadqiqotlar safari unga benihoya katta tarixiy imkoniyatlarni berdi. Olim Buxoro amirlarining boy kutubxonasida ishlash imkoniyatiga ega bo'ldi va bu kutubxona xazinasidan joy olgan, fors-tojik tilida bitilgan nodir, qimmatli tarixiy manbalar bilan tanishdi. Bu yerdagi minglab sharq qo'lyozmalari va asarlarni ko'rib hayratda qoldi. Mana shu imkoniyat olimga ko'plab tarixiy ma'lumotlarni to'plashiga katta yordam berdi. Tarixchi olim keyinchalik yozgan Buxoro tarixiga oid asarlarida ushbu qo'lyozmalardan foydalanadi.

Po'lat Soliyev Buxoro tarixiga oid qo'lyozma asarlar fondini tuzishni ham rejalashtirgan edi, lekin bu amalga oshmadi. Po'lat Soliyev Buxoro amirlarining qarorgohi bo'lgan Ark va boshqa joylarda bo'lib, Buxoroning o'tmishini, bu yerda umrguzaronlik qilgan xonlar, amirlarning shaxsiy hayotini o'rganib, qimmatli tarixiy ma'lumotlar to'pladi va, yuqorida ko'rsatib o'tganimizdek, "Buxoro tarixi" (1923) va "Mang'itlar davrida Buxoro o'lkasi" (1925) kabi asarlarini yaratdi. Bu asarlarning ilmiy qiymati shundaki, asarda Buxoro amirlarining ichki va tashqi siyosati, amirlik tarikibiga kirgan bekliklar va hududlar, shuningdek, xalqning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli bayon qilinadi.

Olimning “Buxoro tarixi” nomli birinchi asari sharq qo‘lyozma manbalari asosida yozilgan bo‘lib, o‘zining ilmiy qimmatga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Asarning xronologik chegarasi Buxoroning miloddan avvalgi VI–V asrlardan to Somoniylar davlati boshqaruvigacha bo‘lgan davri tarixini o‘z ichiga oladi. Tarixchi olim ushbu tarixiy tadqiqotini yozishda bir qancha sharq qo‘lyozma manbalariga murojaat qilgan. Masalan, olim o‘z davrida ma‘lum va mashhur bo‘lgan muarrixlar – Narshaxiy, Mirxond, Xondamir, arab tarixchisi Ibn al Asir, Herman Vamberi, shuningdek, taniqli rus sharqshunos va tarixshunoslari bo‘lgan V. Bartold, Jukovskiy, Krimskiylarning asarlaridan ham foydalangan[11].

Po‘lat Soliyevning “Mang‘itlar davrida Buxoro o‘lkasi” asari ayniqsa diqqatga sazovor bo‘lib, tarixchi ushbu asarini Buxoroda hukmronlik qilgan so‘nggi mang‘itlar sulolasi davri tarixiga bag‘ishlaydi. Olim o‘z asarida asosan mang‘it amirlarining ichki va tashqi siyosati bilan birga, Buxoro amirligining Hindiston, Afg‘oniston va Rossiya bilan iqtisodiy va siyosiy munosabatlarini aks ettirgan. Asarda amir Nasrullo (hukmronlik davri: 1826–1860), amir Muzaffar (hukmronlik davri: 1860–1885) va amir Abdulahad (hukmronlik davri: 1885–1910) davri tarixi qisqacha bayon qilingan. Po‘lat Soliyev asarining kirish qismida quyidagi ma‘lumotlarni keltirib o‘tadi:

“IX–X asr, XV asr milodlarida o‘z vaqtig‘a yarasha Buxoroning dong‘i, Buxoroning o‘zidagina yetishgan olimlari, shoirlari bor edi. Buxoroning o‘z vaqtidag‘i ilm-maorifi, savdo-sanoati sharq va g‘arb olamidan juda ko‘p kishilarni o‘ziga torturg‘on edi.

Buxoro o‘zining hayotida bo‘lar vaqtida qora va yomon bir hayot o‘tkazgani ma‘lum emasdir. Buxoro boshidan juda ko‘p davrlar kechirdi, turli qabilalar, turli xonliklar hokimiyat surdilar.

IX asrdan, Somoniylar davrindan olib Temuriylarning so‘nggi vaqtigacha Buxoroning hayoti yorug‘ va ravshan kunlar ko‘p ko‘rinadur. Qay vaqtki, Buxoroning taqdiri va istiqboli mang‘itlar qo‘lig‘a, ayni Mir Olimning nasllari idorasiga o‘tdi, shul kundan boshlab Buxoroda hayot so‘ndi, ko‘ngilsiz kunlar bilan Buxoroning holi va istiqboli cho‘lg‘ondi”[7]. Ushbu fikrlardan ko‘rinadiki, tarixchi olim asarda mang‘itlar idorasining salbiy tomonlarini ko‘proq sharhlab o‘tadi.

Po‘lat Soliyev o‘z asarida amir Shohmurod tomonidan Marv shahrining istilo qilinishi haqida ko‘proq to‘xtalib, ushbu shaharga ko‘p talafot yetkazilganligi va aholisi turli hududlarga tarqalib ketganligini izohlab o‘tadi. Olimning o‘z davrida yirik madaniyat va ma‘naviyat markazi bo‘lgan Marv haqida keltirgan ma‘lumotlari muhim ahamiyatga molik. Jumladan, Marv shahrining o‘rta asr davri tarixiga murojaat etib, olim arab tarixchi va yozuvchilarining asarlaridan parchalar keltirish asnosida o‘z fikrlarini bildiradi. Po‘lat Soliyev o‘z asarida quyidagi muhim ma‘lumotni keltirib o‘tadi:

“Marvning o‘rta asr hayoti to‘g‘risida arab yozg‘uvchilaridan mashhur Yoqut Hamaviy (Havafiy) janoblari shu satrlarni yozadur: ”Men Marvni 1219 yilda tashlab chiqdim, agarda totorlarning hujumi va ularning falokati bo‘lmasa edi, men Marvda yashab o‘sha yerda o‘lar edim. Xalqining yaxshilig‘i, shirin so‘zlig‘i, ilmi meni o‘ziga jalb etdi. Men turg‘on vaqtda Marvda 10 dona kutubxona bor edi, juda katta kutubxonadur. Birisi “Aziziya”, ikkinchisi “Katoliya” nomlarida bo‘lib, ”Aziziya”da 12000 kitob bor edi”[7].

Shuningdek, asarda Angliya va Rossiyaning O‘rta Osiyo masalasidagi ziddiyatlari, elchilik aloqalari, Rossiya tomonidan O‘rta Osiyoning istilo qilinishi, savdo-sotiq munosabatlari va boshqa masalalar haqida ma‘lumotlar keltirib o‘tilgan.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Xulosa qilib aytganda, ushbu ma‘lumotlardan kelib chiqib tarixchi olim Po‘lat Soliyev asarlarida Buxoro vohasi tarixi bilan bog‘liq juda qimmatli ma‘lumotlar uchraydi va bizgacha ketib kelgan hudud tarixiga oid bo‘lgan manbalarni to‘ldiradi va ularga aniqlik kiritadi. Buxoroning XVIII–XIX asrlar tarixiga bag‘ishlangan asarlari

juda qimmatli bo'lib, ushbu davrda Buxoro vohasi va unga tutash hududlar tarixi ham aks ettirilgan.

Har qanday vaziyatda ham tarixni xolislik va haqqoniylik asosida yoritgan olim hayoti va uning ilmiy ijodining aynan Buxoro vohasi bilan bog'liq jihatlati xalqlarning o'zlikni anglash tushunchalarini yanada boyitadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Анке Фон Кюгельген. Легитимация среднеазиатской династии мангитов в произведениях их историков. (XVIII-XIX вв), Алматы-2004, стр, 360,
2. Ахророва Х. Биринчи тарих фанлари доктори. // Халқ сўзи.2002 й.18 октябрь.
3. Муҳаммаджонов А. Яҳё Фуломовни хотирлаб.Т.,2001.-Б.11.
4. Германов В.А. Ўзбек тарихчиларининг устози // Турон тарихи. (Тўплам). Т.,1993.-Б.23.
5. Гермонов В.А. Профессор Пулат Салиев и его время. Т.,2002.стр.37.
6. Ражабов Қ. Солиев Бўлат // Ўзбекистон миллий энциклопедияси.Т.7. Т.: ЎЗМЕ нашриёти, 2004. 689-бет
7. Солиев П. Бухоро тарихи (араб имлосида ўзбек тилида). - Тошкент: 1923